

LECH FRĄCZEK

ORCID: 0000-0003-0207-4452

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Rodziny szewców włoszczowskich w XIX wieku. Studium demograficzne

Słowa kluczowe: demografia historyczna, rekonstrukcja rodzin, rzemieślnicy, szewcy, Włoszczowa

Keywords: historical demography, family reconstruction, craftsmen, shoemakers, Włoszczowa

Streszczenie: Rekonstrukcja 30 rodzin szewskich żyjących na terenie miasta Włoszczowa w XIX wieku przyniosła nowe ustalenia w przedmiocie najważniejszych zagadnień demograficznych charakteryzujących rodzinę rzemieślniczą. W grupie szewców związki małżeńskie zawierano najczęściej z osobami młodymi (poniżej 20 roku życia) pochodzącymi z tej samej miejscowości. Jako termin ślubu preferowano miesiące styczeń oraz luty, natomiast najpopularniejszym dniem tygodnia okazała się środa.

W rodzinach zrekonstruowanych odstępów protogenetycznych były wprost proporcjonalne do wieku matek. Narodziny kolejnych dzieci odbywały się w regularnych odstępach mieszczących się w przedziale 2,5-3,5 lat. Średnia liczba dzieci w rodzinie osiągnęła dla wszystkich 30 rodzin wartość 6,3, a dla rodzin kompletnych 7,1. Dzieci chrzczono w przeważającej większości do trzeciego dnia po urodzeniu.

Małżeństwa szewców włoszczowskich rozpadły się średnio po 27,2 lat. Przeciętna długość życia mężczyzn wynosiła 55 lat, natomiast kobiety dożywały wieku 56,7 lat. Zjawisko zgonów odznaczało się równomiernym nasileniem w ciągu roku, a za przyczynami śmierci stały w dużej mierze powszechne epidemie.

Abstract: The reconstruction of thirty shoemaker families living in the town of Włoszczowa in the 19th century has shed new light on major demographic issues concerning craftsmen families. Among shoemakers, marriages were mostly contracted between individuals of less than 20 years of age, living at the same locality. Preferred wedding months were January and February; preferred weekdays were Wednesdays.

In the reconstructed families, the protogenetic gaps were directly proportional to mothers' ages. The births of subsequent children occurred at regular intervals within the

range of 2.5–3.5 years. In all the thirty families, the average number of children per family was 6.3, and in complete families – 7.1. The large majority of these children were baptised within three days of birth.

The marriages of Włoszczowa shoemakers lasted for 27.2 years on average. The men's average lifespan amounted to 55, and the women's – 56.7 years. The deaths were evenly distributed within a year, the major cause being the then regular epidemics.

Wstęp

Badania nad dawną rodziną stanowią ważny element demografii historycznej ziem polskich. Są one szczególnie istotne dla wieku XIX, kiedy to za sprawą zmian cywilizacyjnych rozpoczął się proces transformacji demograficznej. W związku z powyższym istnieje ciągła konieczność poszerzania wiedzy w obszarach bezpośrednio związanych ze strukturami rodzinnymi i tym celom badawczym został poświęcony niniejszy artykuł. Dokonano w nim analizy wybranych problemów demograficznych 30 rodzin szewskich z miasta Włoszczowy w oparciu o informacje zawarte w rzymskokatolickich księgach metrykalnych tamtejszej parafii pw. NMP¹. Ramy chronologiczne artykułu (wiek XIX) zostały zdeterminowane przez okres życia przedstawicieli odtworzonych rodzin, z których prawie wszystkie osoby urodziły się i zmarły w XIX stuleciu².

W artykule zastosowano metodę rekonstrukcji rodzin polegającą na odtworzeniu losów konkretnych par małżeńskich poprzez imienne przyporządkowanie im wszystkich związanych z nimi wydarzeń demograficznych³. Przy wyborze grupy poddanej badaniu kierowano się kryterium przynależności mężczyzn do cechu szewskiego, co dodatkowo wpłynęło na jej homogeniczność⁴. W pierw-

¹ Archiwum Diecezji Kieleckiej (dalej: ADK), Księgi metrykalne parafii Włoszczowa (dalej: KMPW), sygn. 1–12; Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej we Włoszczowie (dalej: ASCW), sygn. 10–11, 16, 18, 20–21, 25, 35, 41, 56, 64, 120, 128, 132, 136, 138, 140, 142, 146, 152, 156, 160, 162, 166, 172, 178, 180, 190, 200.

² Jedynie dwie osoby, Wincenty Długosz (ur. 1796 r.) i Marianna Gębska (ur. 1798 r.), urodziły się jeszcze w XVIII wieku, natomiast w XX stuleciu żyli: Marcin Pacanowski (zm. 1904 r.), Marianna Ławicka z d. Głowacka (zm. 1909 r.), Marianna Macherska z d. Kowalska (zm. 1914 r.). ADK, KMPW, sygn. 1, s. 21, 45; APK, ASCW, sygn. 180, s. 61; sygn. 190, s. 61; sygn. 200, s. 136.

³ Więcej o metodzie rekonstrukcji rodzin zob. C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 174–195.

⁴ Wszyscy z 30 szewców byli członkami cechu szewskiego z Włoszczowy, a ich przynależność do organizacji potwierdzają wpisy z księgi cechowej. Zob. L. Frączek, *Księga cechu szewskiego z Włoszczowy z lat 1819–1848*, Włoszczowa 2019.

szej kolejności wybrano grupę osób trudniących się szewstwem oraz ustalono ich związki małżeńskie zawarte w latach 1818–1845. Następnie podjęto kwerendę w celu ustalenia dat urodzin wszystkich dzieci pochodzących z tych małżeństw, a końcowy etap prac wiązał się z odszukaniem dat śmierci rodziców.

Uzyskane w ten sposób dane wpisywano do 30 oddzielnych kart rodzin zrekonstruowanych i dokonano niezbędnych obliczeń. Na podstawie uzyskanego materiału dokonano analizy sezonowości miesięcznej i tygodniowej związków małżeńskich, wieku, a także stanu cywilnego nupturientów. Podjęte zostały również problemy wiążące się z narodzinami dzieci, takie jak: odstępy protogenetyczne i intergenetyczne, dzietność oraz prokreacja kobiet. Osobną część studiów poświęcono chrztom, a zwłaszcza imionom, starając się ustalić, czy miały one związek z kalendarzem liturgicznym. Kolejna część badań dotyczy zagadnień bezpośrednio łączących się ze zjawiskiem zgonów. Omówiono w niej czas trwania związków małżeńskich, okresy wdowieństwa współmałżonków, a także sezonowość i przyczyny zgonów.

W I połowie XIX stulecia miasto Włoszczowa zaliczało się do niewielkich ośrodków miejskich powiatu kieleckiego. W roku 1827 znajdowały się na jego terenie 162 domy zamieszkiwane przez 1380 mieszkańców⁵. Zauważalny wzrost populacji nastąpił tam od lat pięćdziesiątych XIX wieku, za czym przemawiają dane statystyczne z roku 1857, podające liczbę 2202 osób i 195 domów⁶. W roku 1867, po wejściu w życie reformy administracyjnej, miasteczko stało się stolicą powiatu włoszczowskiego⁷, w którym żyło 1002 katolików oraz 1044 izraelitów⁸. Dwa lata później decyzją carskich władz administracyjnych zdegradowano je do rangi osady. Przez całe XIX stulecie Włoszczowa spełniała funkcje usługowe, handlowe i administracyjne dla najbliższej okolicy. Była jednocześnie siedzibą parafii pw. NMP, a od roku 1867 stolicą dekanatu⁹. W strukturze zawodowej mieszkańców główną rolę odgrywało rzemiosło (zwłaszcza szewstwo)¹⁰, a także rolnictwo oraz drobny handel.

⁵ S. Marcinkowski, *Miasta Kielecczyny. Przemiany społeczno-gospodarcze 1815–1869*, Warszawa–Kraków 1980, s. 114–115.

⁶ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 13, red. B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski, Warszawa 1893, s. 721.

⁷ S. Janaczek, *Powiat włoszczowski w latach 1867–1914*, w: *Powiat włoszczowski 1999–2009 z zarysem jego wcześniejszych dziejów*, Włoszczowa 2009, s. 15–18.

⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (dalej: KRSW), Akta miasta Włoszczowy [1838–1865], sygn. 3030, s. 480.

⁹ R. Ślęzak, *Dekanat włoszczowski (1867–1918). Wybrane zagadnienia przemian społeczno-religijnych*, Kielce 2004, s. 25.

¹⁰ W świetle danych z roku 1839 zawód ten wykonywało 29% wszystkich rzemieślników. ADAD, KRSW, sygn. 3030, s. 3–14.

Małżeństwa

Związki małżeńskie zawierane przez szewców włoszczowskich charakteryzowały się wyraźną sezonowością, ponieważ połowa wszystkich ślubów miała miejsce w okresie zimowym. Najczęściej wybieranymi miesiącami był luty (8 przypadków) oraz styczeń (7 przypadków). Stosunkowo często decydowano się na zmianę stanu cywilnego w listopadzie, kiedy to odnotowano 6 ślubów, natomiast związki zapoczątkowane w pozostałych miesiącach roku były już wydarzeniami jednostkowymi. Pod względem wyboru daty ślubu szewcy włoszczowscy wykazywali bardzo daleko idące podobieństwo do katolickich społeczności małomiasteczkowych Królestwa Polskiego, w których najwięcej małżeństw przypadało na dwa początkowe miesiące roku. Dla przykładu wśród mieszkańców sąsiednich Szczekocin w latach 1808–1914 małżeństwa ze stycznia i lutego stanowiły 47,3% wszystkich związków¹¹. Takie postępowanie miało silne uwarunkowanie ekonomiczne oraz religijne. Organizacja wesela wymagającego istotnych nakładów finansowych okazywała się łatwiejsza do realizacji po okresie żniw, kiedy posiadano jeszcze nadwyżki żywności. Dodatkowo zakaz zawierania ślubów w okresie Adwentu przesunął z konieczności przedsięwzięcie na następne miesiące. Nie bez znaczenia był też fakt, że mieszkańcy małych miasteczek utrzymujący się z rzemiosła i rolnictwa dysponowali w zimie większą ilością wolnego czasu, jako że zajęć w gospodarstwach rolnych było wtedy niewiele¹². Poza tym o tej porze roku praca w rzemiośle także ulegała skróceniu ze względu na szybko zapadający zmrok.

Analiza problemu sezonowości tygodniowej ślubów wykazała, że we Włoszczowie starano się, aby ceremonia zawarcia związku małżeńskiego przypadała na określone dni. Najpopularniejszym z nich była środa, która stanowiła 1/3 wszystkich przypadków. W tym aspekcie zwyczaje ślubne szewców włoszczowskich najbardziej przypominały postępowanie mieszkańców ewangelickiej

¹¹ L. Frączek, *Ludność parafii szczekocińskiej w latach 1808–1914 w świetle ksiąg metrykalnych*, Kraków 2012, s. 45–55.

¹² W miejskich parafiach górnośląskich (Kochłowice, Strzelce Opolskie, Toszek), w których mieszkańcy nie byli tak silnie związani z pracą w gospodarstwach rolnych, większy był odsetek małżeństw zawieranych w okresie wiosenno-letnim. Np. w parafii kochłowieckiej stanowiły one 47% ogółu ślubów, w parafii Strzelce Opolskie 45%, a w parafii toszeckiej 39,5%. P. Kwapulińska, *Śluby w parafii kochłowieckiej w XIX wieku*, „Śląskie Studia Demograficzne” (dalej: ŚSD), red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 78; J. Spychała, *Śluby w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 11, D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Śluby w parafii toszeckiej w latach 1789–1877*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 55.

parafii w Zielonej Górze¹³ oraz Żydów z sąsiednich Szczekocin¹⁴. Popularny był również wtorek (7 ślubów)¹⁵, który uważano tradycyjnie za dzień szczęśliwy do zawarcia ślubu. Termin przypadający w środku tygodnia świadczył najpewniej o dążeniu do ograniczenia kosztów, ponieważ następne dni przypadające po weselu były już zwykłymi dniami pracy, co ograniczało ewentualny pretekst do przedłużania świętowania i goszczenia weselników. Powyższa tendencja występowała nie tylko w środowiskach chrześcijańskich, ale również w żydowskich. Izraelici również pragnęli minimalizacji wydatków, jak np. w niedalekim Lelowie, gdzie zdecydowanej większości ślubów udzielano we wtorek oraz w środę¹⁶.

W rodzinach szewskich z Włoszczowy 4 przypadki ślubu zaistniały w poniedziałek¹⁷. Co interesujące, tyle samo ślubów odbyło się w piątek, czyli w dzień mało popularny w środowiskach chrześcijańskich z uwagi na jego związek z Męką Pańską oraz post. Na inne dni tygodnia zdecydowano się wyjątkowo. W tym aspekcie rodziny szewców postępowały podobnie jak większość katolików zamieszkujących niewielkie miasteczka.

Zastosowanie metody rekonstrukcji rodzin pozwala na uwzględnienie problemu różnicy pomiędzy wiekiem rzeczywistym nupturientów a wiekiem deklarowanym wpisywanym w metrykach ślubów. Wśród włoszczowskich rodzin szewskich różnica ta była bardzo niewielka (poniżej jednego roku). U obydwóch płci wiek nieznacznie zawyżano. Średnia arytmetyczna wieku rzeczywistego mężczyzn wynosiła 19,9 lat przy 20 latach wieku deklarowanego, natomiast u kobiet powyższe wartości osiągnęły poziom 19,2 lat – wiek rzeczywisty oraz 19 lat – wiek deklarowany. Duża precyzja zapisów przemawia niewątpliwie za rzetelnością kancelarii parafialnej weryfikującej niezbędne dane. Warto odnotować, że tego typu rozbieżności często bywają dużo wyższe i np. w parafii Tarnowskie Góry wynosiły 4,7 lat, a w Bielawie 4,6 lat¹⁸. Niezależnie od tego zgodność stanu

¹³ J. Skierska, *Ludność Zielonej Góry w latach 1652–1766 w świetle ksiąg metrykalnych*, Zielona Góra 2015, s. 87–88.

¹⁴ L. Frączek, *Ludność...*, s. 58–60.

¹⁵ Wtorek jako dzień ślubu najczęściej wybierali mieszkańcy Głogowa Małopolskiego oraz Krasnego. S. Rejman, *Ludność podmiejska Rzeszowa w latach 1784–1880. Studium demograficzno-historyczne*, Rzeszów 2006, s. 164–165.

¹⁶ L. Frączek, *Śluby Żydów w Lelowie w latach 1872–1938*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne”, t. 8, 2019, s. 20.

¹⁷ Śluby poniedziałkowe dominowały również w parafiach Witków Śląski i Głucholazy. K. Iluk, *Ludność parafii Witków Śląski w latach 1851–1898*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1998, s. 15; B. Rapacz, *Ludność Głucholaz w latach 1890–1910*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1998, s. 67–68.

¹⁸ M. Górny, *Ruch naturalny ludności Tarnowskich Gór w latach 1801–1870*, „Studia i materiały z dziejów Śląska”, t. 13, 1983, s. 36–37; T. Krotla, *Ludność parafii bielawskiej w latach 1766–1830 (na podstawie ksiąg metrykalnych)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 46, 1991, s. 417.

faktycznego z deklaracją wydaje się być przesłanką za brakiem dążenia do zbyt wczesnego (niezgodnego z prawem) zawierania małżeństw¹⁹.

Zdecydowana większość nupturientów zmieniła swój stan cywilny przed ukończeniem 20 roku życia. W grupie wiekowej 20–24 lata znalazło się 11 mężczyzn i 10 kobiet. Jedynie w dwóch przypadkach zawarto małżeństwo osób mających w chwili ślubu powyżej 24 lat²⁰. Wyniki na tym poziomie umiejscawiają szewców włoszczowskich w ramach modelu rodziny charakterystycznego dla obszaru Europy środkowej, cechującego się niskim wiekiem zawierania ślubów. Wczesne małżeństwa mogą być także jednym z argumentów za stosunkowo dobrym statusem materialnym rodzin szewskich. Nie jest wykluczone, że dysponowały one odpowiednimi środkami materialnymi umożliwiającymi kosztowną organizację przedsięwzięcia, nie były więc zmuszone odsuwać w czasie decyzji o ślubie na kolejne lata, aż do czasu zgromadzenia odpowiednich zasobów. Kolejna okoliczność, która mogła przyspieszać decyzję o ożenku, wiązała się z realiami pracy w zawodzie szewca. Jak powszechnie wiadomo, rzemieślnicy ci zarabiali skromne kwoty już w wieku nastoletnim i z pewnością partycypowali w kosztach weselnych²¹.

W 22 na 30 rodzin mężczyźni byli starsi od kobiet. Średnia arytmetyczna różnica wieku pomiędzy mężem a żoną wynosiła niewiele, bo 2,3 roku. Pięć małżeństw zawarły ze sobą osoby równoletnie, a jedynie w trzech przypadkach to żona okazywała się starsza od męża. Uzyskane wyniki skłaniają do wniosku, że małżeństwa szewców starano się kojarzyć tak, aby nupturienci byli w jak najbardziej zbliżonym wieku, co mogło mieć pozytywne znaczenie dla ich późniejszych wzajemnych relacji, z uwzględnieniem sfery uczuciowej. W omawianych w artykule 30 rodzinach, z wyjątkiem dwóch przypadków, dochodziło zawsze do ślubów pierwszych, tzn. zawieranych przez dwie osoby będące w stanie wolnym.

Zachowując niezbędną ostrożność wynikającą zarówno z niekompletności źródeł, jak i z faktu powszechnej w małych miasteczkach wielozawodowości, można stwierdzić, że nie zawężano poszukiwań współmałżonka jedynie do rodzin, w których szewstwo stanowiło podstawę utrzymania. Pochodzenie społeczno-zawodowe nowożeńców z omawianej grupy cechowała różnorodność.

¹⁹ W analizowanych 30 przypadkach tylko raz panna młoda nie miała w chwili ślubu wymaganych prawem ukończonych 16 lat życia, co stanowi odosobniony przypadek.

²⁰ Podobnie czynili mieszkańcy niedalekich Szczekocin oraz Bejsc. L. Frączek, *Ludność...*, s. 61–66; E. Piasecki, *Wiek nowożeńców urodzonych w latach 1751–1920 w parafii Bejsce, pow. Kazimierza Wielka, woj. kieleckie*, „Przeszłość Demograficzna Polski” (dalej: PDP), t. 8, 1975, s. 73.

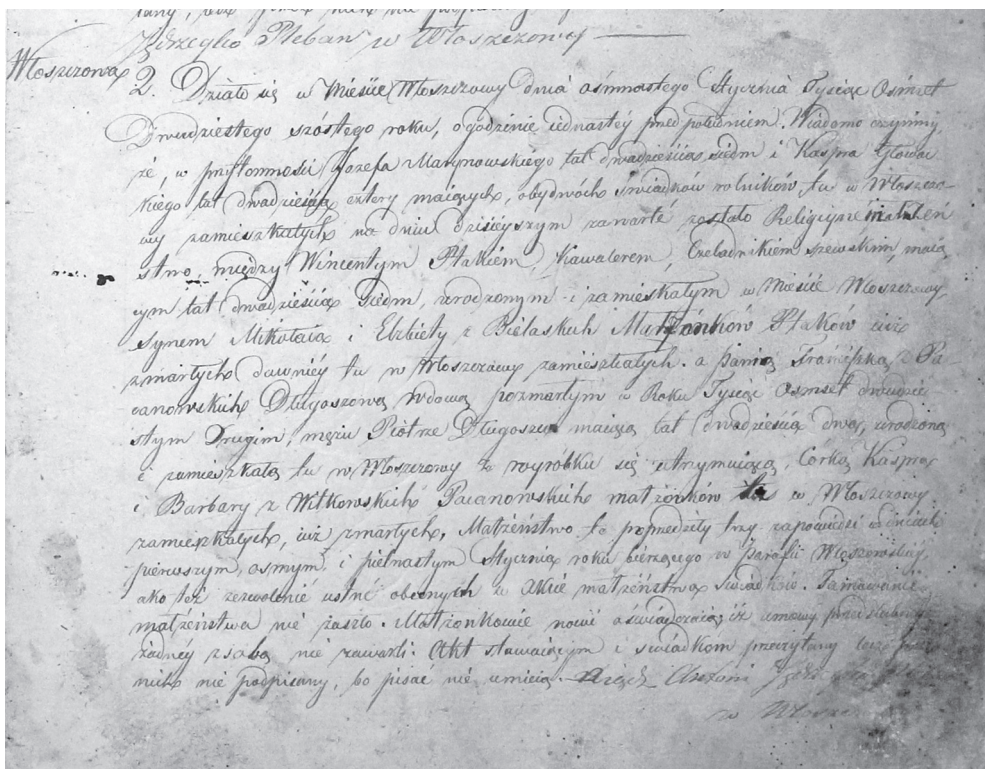
²¹ Takiej argumentacji przemawiającej za wczesnymi małżeństwami wśród czeladników poznańskich użył Krzysztof Makowski. Zob. K. Makowski, *Rodzina poznańska w I połowie XIX wieku*, Poznań 1992, s. 87.

Tabela 1. Związki małżeńskie w zrekonstruowanych rodzinach szewców włoszczowskich w XIX wieku

Lp.	Nazwisko i imię pana młodego	Zawód lub pochodzenie społeczne ojca pana młodego ¹	Nazwisko i imię panny młodej	Zawód lub pochodzenie społeczne ojca panny młodej	Data ślubu	Dzień tygodnia ślubu
1	2	3	4	5	6	7
1	Banasik Ignacy	szewc, wyrobnik	Żak Julianna	włościanin	19.11.1845	środa
2	Długosz Kazimierz	szewc	Jachowicz Tekla	.	23.04.1820	niedziela
3	Długosz Wincenty	kowal	Gębska Marianna	.	21.10.1818	środa
4	Dwornik Józef	.	Marzec Marianna	.	8.02.1825	wtorek
5	Ginalski Jakub	.	Patek Franciszka	.	6.02.1828	środa
6	Harast Mikołaj	szewc	Orlikowska Apolonia	rolnik	23.11.1840	poniedziałek
7	Herbergier Stanisław	obywatel	Głowacka Anna	szewc	29.11.1838	czwartek
8	Kaczkowski Jacenty	.	Krzywdowicz Marianna	obywatel	20.11.1821	wtorek
9	Kwiatkowski Wawrzyniec	szewc	Kaczkowska Teresa Urszula	szewc	21.11.1838	środa
10	Ławicki Franciszek	rolnik	Grudzińska Marcjanna	tkacz	22.10.1844	wtorek
11	Ławicki Wincenty	stolarz	Głowacka Marianna	murarz	8.08.1843	wtorek
12	Macherski Jan	rolnik	Kowalska Marianna	szewc	11.07.1845	piątek
13	Maciejowski Ignacy	rymarz	Murzynowska Józefa	murarz	7.01.1841	środa
14	Marcinkowski Błażej	szewc	Banaśkiewicz Marianna	gospodarz	10.02.1837	piątek
15	Marcinkowski Michał	szewc	Murzynowska Katarzyna	obywatel	27.01.1840	poniedziałek

1	2	3	4	5	6	7
16	Marszałek Daniel	włościanin	Sadkowska Helena	.	22.07.1833	ponie- działek
17	Murzynowski Piotr	.	Strychalska Marianna	.	20.02.1838	wtorek
18	Orlikowski Antoni	obywatel	Plebanek Katarzyna	obywatel	30.01.1839	środa
19	Oszczygieł Aleksy	.	Pacanowska Urszula	.	18.01.1826	środa
20	Pacanowski Marcin	szewc	Rachwalska Franciszka	murarz	27.01.1845	ponie- działek
21	Pacanowski Paweł	.	Kłapińska Krystyna	.	15.02.1822	–
22	Pacanowski Wincenty	rolnik	Słowik Marianna	murarz	1.03.1844	piątek
23	Plebanek Piotr	gospodarz	Stróżik Ewa	półrolnik	28.08.1841	sobota
24	Ptak Wincenty	.	Pacanowska Franciszka z d. Długosz	.	18.01.1826	środa
25	Sadkowski Józef	szewc	Harast Agata	rolnik	20.11.1839	środa
26	Sobotka Antoni	.	Staroszczyk Anna	szewc	30.07.1833	wtorek
27	Tomecki Szymon Tadeusz	.	Staroszczyk Joanna	.	20.01.1825	czwartek
28	Tomecki Walenty	włościanin	Długosz Konstancja	szewc	6.02.1839	środa
29	Zenkowski Marcin	.	Staroszczyk Kunegunda	.	2.02.1825	środa
30	Żabiński Ignacy	.	Sadkowska Wiktoria	szewc	25.02.1840	wtorek

¹ Nie we wszystkich przypadkach udało się ustalić konkretny zawód, a w odniesieniu do niektórych osób zachowały się jedynie informacje wskazujące na ich status społeczny: mieszczanin, włościanin, obywatel itp.

Metryka ślubu czeladnika szewskiego Wincentego Ptaka z Franciszką Pacanowską z 1826 roku. ADK, KMPW, sygn. 6, s. 1

Często dochodziło do ślubów z nupturientami wywodzącymi się z rodzin trudniących się innymi rzemiosłami, a zwłaszcza murarstwem. Nie mniej liczne były związki z przedstawicielami mieszczań i rolników. Z kolei w aspekcie pochodzenia terytorialnego nowożeńców dała się zauważyć silna endogamiczność lokalnej społeczności, ponieważ jedynie dwa razy wybierano na współmałżonka osobę pochodzącą spoza Włoszczowy.

Urodzenia

Wiek kobiety w chwili zawarcia małżeństwa miał wpływ na długość czasu oczekiwania na narodziny pierwszego dziecka. W odtworzonych rodzinach włoszczowskich istniała zależność, wedle której zbyt niski wiek zwiększał okres

protogenetyczny²². Dla żon mających poniżej 20 lat okres protogenetyczny wynosił średnio 32 miesiące, natomiast w grupie kobiet starszych (20–24 lata) liczył wyraźnie mniej, bo 26 miesięcy. Jeszcze krócej czekały na przyjście na świat swojego pierwszego dziecka kobiety najstarsze, mające powyżej 24 lat, w ich przypadku było to 15 miesięcy²³. Warto również odnotować, że w badanej zbiorowości nie odnotowano przypadku urodzenia dziecka w okresie krótszym niż 9 miesięcy od daty zawarcia ślubu, co świadczy o tym, że nie dochodziło do poczęć przedślubnych. Brak małżeństw „wymuszonych” przez niechciane przedmałżeńskie ciążę może być pewną przesłanką za tym, że w środowisku szewców przywiązywano wagę do zasad moralności i nauk Kościoła katolickiego.

Tabela 2. Odstępy protogenetyczne (w miesiącach) w zależności od wieku kobiet w rodzinach zrekonstruowanych we Włoszczowie w XIX wieku

Wiek kobiet w momencie ślubu w latach	< 20	20–24	> 24
Odstępy protogenetyczne w miesiącach (średnia arytmetyczna)	32	26	15
Liczba przypadków ¹	17	10	2

¹ Małżeństwo Józefa Sadkowskiego i Agaty Harast było bezdzietne.

Źródło: Jak w tabeli 1.

Narodziny kolejnych dzieci traktowano w XIX wieku jako naturalny porządek rzeczy. Analiza odstępów intergenetycznych w rodzinach włoszczowskich szewców wykazała, że najkrótsze z nich występowały pomiędzy narodzinami pierwszego a drugiego potomka. Jednocześnie nie przekraczały one okresu 2,5 roku (od 15 do 29,9 miesiąca). Na narodziny kolejnych potomków czekano zauważalnie dłużej. Czas ten wahał się najczęściej w przedziale od 2,5 do 3,5 roku (tabela nr 3). Po narodzinach drugiego dziecka odstępy intergenetyczne były w przeważającej większości regularne, co skłania do wniosku, że społeczność włoszczowska nie podejmowała w tamtym czasie działań zmierzających do kontroli płodności małżeńskiej²⁴. Dopiero okres dzielący przedostatnie i ostat-

²² Była ona właściwa zarówno dla środowisk miejskich, jak i wiejskich, na co zwracali już uwagę badacze problematyki. C. Kukło, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991, s. 211; E. Piasecki, *Ludność parafii bejskiej (woj. kieleckie) w świetle ksiąg metrykalnych z XVIII–XX w. Studium demograficzne*, Warszawa–Wrocław 1990, s. 237.

²³ Krótkie okresy protogenetyczne (do 12 miesięcy) były charakterystyczne dla parafii Wieleń. E. Brodnicka, *Ludność parafii Wieleń nad Notecią w drugiej połowie XVIII w.*, PDP, t. 3, 1969, s. 193.

²⁴ Była to praktyka występująca w wielu ośrodkach epoki preindustrialnej, natomiast różnice w długości okresów intergenetycznych zależały wówczas w dużej mierze od lokalnej spe-

nie narodziny był nieco dłuższy, ponieważ przekraczał 40 miesięcy. Mogło to być spowodowane osłabieniem organizmu kobiet wyniszczzonego przez liczne cięższe, postępujący wiek oraz ciężkie warunki materialne.

Zjawisko urodzeń rozpatrywane pod kątem wieku matki potwierdza prawidłowość niskiej płodności matek mających poniżej 20 roku życia²⁵, która wystąpiła również w rodzinach szewskich z Włoszczowy. Liczba dzieci u kobiet mieszczących się w trzech kolejnych grupach wiekowych osiągała za każdym razem wartość 1,4 dziecka (tabela 4). Niewielkie obniżenie wskaźnika odnotowano dopiero u kobiet mających od 35 do 39 lat, a wyraźny spadek możliwości prokreacyjnych występował od czterdziestego roku życia²⁶. Powyższe wyniki są dowodem potwierdzającym regularność narodzin kolejnych dzieci. Dowodzą one także braku świadomej kontroli płodności małżeńskiej w rodzinach szewskich, co odpowiadało modelowi charakterystycznemu dla czasów preindustrialnych.

Tabela 3. Odstępy intergenetyczne (w miesiącach) w zależności od wieku kobiet w rodzinach zrekonstruowanych we Włoszczowie w XIX wieku

Urodzenia kolejnych dzieci	Wiek kobiet w momencie ślubu w latach		
	< 20	20–24	> 24
1–2	29,9	25,9	15
2–3	42,3	38,2	24,5
3–4	38,4	41,6	21,5
4–5	29	32,4	21,5
5–6	32,4	49,7	33
6–7	31,4	39,2	55
7–8	39	35,6	20
8–9	40,8	29	19
9–10	36	43	28
10–11	29,5	–	–
11–12	28	–	–
12–13	41	–	–
Liczba obserwacji ¹	17	10	2

¹ Jedno małżeństwo tworzone przez Józefa Sadowskiego i Agatę Harast było bezdzietne.

Źródło: Jak w tabeli 1.

cyfiki, a zwłaszcza od warunków życia matki. Dla przykładu w XVIII wieku w Warszawie wynosiły one średnio 26 miesięcy, w osiemnastowiecznych Krapkowicach 27,7 miesiąca, a w Zielonej Górze (lata 1652–1766) 30,1 miesiąca. C. Kuklo, *Rodzina...*, s. 212; J. Skierska, *Ludność...*, s. 232; K. Górna, *Rodzina w parafii krapkowickiej w XVIII wieku*, w: *XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich*, t. 3, cz. 1, *Przełomy w historii*, red. K. Ruchniewicz, J. Tyszkiewicz, W. Wrzeński, Toruń, 2001, s. 322.

²⁵ Najmłodszą matką była Marcjanna Ławicka (z d. Grudzińska), mająca w chwili narodzin pierwszego dziecka 17,5 roku. ADK, KMPW, sygn. 2, s. 57; sygn. 3, s. 62v.

²⁶ Najwyższy wiek matki (45,5 roku) zaobserwowano w przypadku Urszuli Oszczygieł (z d. Pacanowskiej). ADK, KMPW, sygn. 1, s. 45; sygn. 2, s. 34v.

Tabela 4. Liczba urodzeń w zależności od wieku matki w rodzinach zrekonstruowanych we Włoszczowie w XIX wieku

Wiek matki w latach	Liczba urodzeń (średnia arytmetyczna)	Liczba obserwacji
< 20	0,2	7
20–24	1,4	41
25–29	1,4	41
30–34	1,4	42
35–39	1,1	33
40–45	0,5	16
> 46	–	0

Źródło: Jak w tabeli 1.

powstałe w oparciu o mniejszą grupę (rodzin kompletnych)²⁸, w której kobiety dożyły 45 roku życia oraz jednocześnie pozostawały cały czas w związku małżeńskim. Takich rodzin, gdzie osiągnięto biologiczną granicę zdolności prokreacyjnych, było wśród szewców włoszczowskich 19 i posiadały one średnio 7,1 dziecka. Liczba dzieci na poziomie 6–7 znacznie przewyższa wyniki osiągnięte dla środowisk rzemieślniczych innych miast, jak chociażby Zielonej Góry (3,8) czy Szczekocin (4,7), jednocześnie jest ona zbliżona do zaobserwowanych na obszarze Krasnego (7,1), parafii Pławno (7,3) oraz Tymbarku (7)²⁹.

W rodzinach zrekonstruowanych urodziło się łącznie 100 dziewczynek oraz 83 chłopców, co sprawiło, że struktura urodzeń według płci odbiegała od

Zastosowanie metody nominatywnej pozwoliło na ustalenie istotnych w demografii historycznej zagadnień, jakimi są prokreacja kobiet oraz dzietność. W badanej zbiorowości obejmującej wszystkie 30 komórek małżeńskich długość okresu prokreacyjnego kobiet liczyła 16 lat. Matki rodziły pierwsze dziecko, mając średnio 21,4 roku, natomiast w chwili narodzin ostatniego potomka ich wiek wynosił przeciętnie 37,4 roku. W odtworzonych rodzinach przychodziło na świat średnio 6,3 dziecka²⁷.

Nieco inaczej wyglądają wyniki

²⁷ Największą liczbę dzieci (13) posiadało małżeństwo Jacentego Kaczkowskiego i Marianny Krzywdowicz. Były nimi kolejno: Józefa Urszula ur. 1822 r., Rozalia ur. 1824 r., Wiktoria ur. 1826 r., Walenty ur. 1828 r., Antoni ur. 1831 r., Stanisław ur. 1833 r., Aniela i Marianna (bliźniaczki) ur. 1835 r., Marianna i Aniela (bliźniaczki) ur. 1837 r., Andrzej ur. 1840 r., Wiktoria ur. 1842 r., oraz Jan ur. 1844 r. ADK, KMPW, sygn. 1, s. 137; sygn. 2, s. 249, 329; sygn. 3, s. 6v, 22, 46v, 65, 115, 169; sygn. 11, s. 30; sygn. 12, s. 19v.

²⁸ C. Kukło, *Demografia...*, 335.

²⁹ J. Skierska, *Ludność...*, s. 224; L. Frączek, *Ludność...*, 201–202; S. Rejman, *Ludność...*, s. 185; E. Vielrose, *Przyczynki do demografii wsi polskiej w XVIII wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 14, 1952, s. 127; F. Leśniak, *Stosunki demograficzne w Tymbarku w latach 1789–1918*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP Rzeszów. Historia 3” 1980, z. 44, s. 6.

powszechnie występującej prawidłowości charakteryzującej się przewagą urodzeń męskich. Dzieci starano się ochrzcić możliwie jak najszybciej, co było podyktowane przede wszystkim wysoką śmiertelnością niemowląt i obawą przed ich zgonem bez sakramentu chrztu. Przyczyny, dla jakich chrzczono dzieci w konkretnym dniu, wydają się być zależne od konkretnego przypadku: stanu zdrowotnego nowo narodzonego, pory dnia oraz roku, przyczyn losowych. Wśród 183 analizowanych chrztów 20,6% udzielono w dniu przyjścia na świat. Prawie połowa wszystkich przypadków (47,1%) miała miejsce na drugi dzień po urodzeniu. Sakramenty chrztu dokonane po upływie dwóch dni stanowiły 13,2% całości. W tym względzie szewcy włoszczowscy postępowali analogicznie do mieszkańców Szczekocin, parafii podrzeszowskich oraz obszaru Lubelszczyzny w XIX wieku, gdzie dominowały chrzty do 3 dnia³⁰. We Włoszczowie chrzty późniejsze – obejmujące czas powyżej tego okresu – zdarzały się w co piątym przypadku (19,1%)³¹.

Tabela 5. Prokreacja kobiet w rodzinach zrekonstruowanych we Włoszczowie w XIX wieku

	Średnia arytmetyczna w latach	Wartość maksymalna w latach	Wartość minimalna w latach
Wiek w chwili urodzenia pierwszego dziecka	21,4	30	17,5
Wiek w chwili urodzenia ostatniego dziecka	37,4	45,5	23
Długość okresu prokreacji	16	25	0
Liczba dzieci	6,3	13	0

Źródło: Jak w tabeli nr 1.

Chrzest wiązał się nierozdzielnie z koniecznością wyboru odpowiedniego imienia. W zbiorowości objętej badaniem użyto 25 różnych imion męskich oraz 24 imion żeńskich. Wśród chłopców były to najczęściej: Jan³²,

³⁰ S. Rejman, *Ludność...*, s. 85–87; L. Frączek, *Ludność...*, s. 89–90; J. Gawrysiakowa, *Zwyczajne chrzestne na Lubelszczyźnie w XIX wieku*, „Novum” 1980, nr 1, s. 83–85.

³¹ Kumulację chrztów późniejszych, mających miejsce pomiędzy czwartym a siódmym dniem po urodzeniu, zaobserwowali Marek Górny na obszarze parafii Szaradowo oraz E. Brodnicka w parafii Wielen. M. Górny, *Czas chrztu dzieci chłopskich w parafii Szaradowo w drugiej połowie XVIII wieku*, „Studia Gnesnensia”, t. 8, 1984/1985, s. 255; E. Brodnicka, *Ludność...*, s. 182–183.

³² Imię Jan było najpopularniejszym imieniem męskim na większości ziem polskich.

Józef³³ oraz Antoni. Nieco rzadziej zdecydowano się ochrzcić dziecko imionami: Ignacy, Andrzej lub Franciszek (tabela nr 6). $\frac{1}{3}$ wszystkich imion kobiecych stanowiła Marianna, co dowodzi dużego znaczenia kultu Matki Boskiej w społeczności włoszczowskich szewców. Kolejnymi pod względem popularności imionami żeńskimi były: Wiktoria i Józefa, natomiast na inne imiona zdecydowano się rzadziej.

Tabela 6. Imiona męskie i żeńskie w rodzinach zrekonstruowanych we Włoszczowie w XIX wieku

Lp.	Imiona męskie	Liczba obserwacji	Imiona żeńskie	Liczba obserwacji
1	2	3	4	5
1	Jan	13	Marianna	36
2	Józef	12	Wiktoria	16
3	Antoni	10	Józefa	9
4	Ignacy	7	Julianna	5
5	Andrzej	6	Anna	3
6	Franciszek	6	Antonina	3
7	Marcin	4	Aniela	2
8	Piotr	3	Ewa	2
9	Wojciech	3	Florentyna	2
10	Łukasz	2	Franciszka	2
11	Wincenty	2	Joanna	2
12	Władysław	2	Katarzyna	2
13	Aleksander	1	Ludwika	2
14	Aleksy	1	Rozalia	2
15	Jakub	1	Teofila	2
16	Kazimierz	1	Zofia	2
17	Leopold	1	Agata	1
18	Ludwik	1	Balbina	1

³³ Jan oraz Józef przeważały wśród imion męskich w dekanacie rzeszowskim i głogowskim. Zob. S. Rejman, *Imiona chrzestne nadawane dzieciom w wybranych miejscowościach dekanatu rzeszowskiego w okresie przedautonomicznym*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. 7, 1999, s. 49.

1	2	3	4	5
19	Maciej	1	Karolina	1
20	Michał	1	Marcjanna	1
21	Paweł	1	Petronela	1
22	Stanisław	1	Tekla	1
23	Tomasz	1	Teresa	1
24	Walenty	1	Waleria	1
25	Wawrzyniec	1	×	×
Razem		83	Razem	100

Źródło: Jak w tabeli 1.

Na wybór odpowiedniego imienia miało wpływ kilka czynników. Niewątpliwie istotnym był wspomniany powyżej kult Matki Boskiej, przesądzający o popularności imienia Marianna, które zaczęło dominować na ziemiach polskich zwłaszcza w XIX stuleciu³⁴. Warto dodać, że w rodzinach szewskich było ono nadawane w każdej porze roku. Co więcej, imię to występuje prawie we wszystkich rodzinach, w których na świat przychodziły dziewczynki³⁵. Z reguły też chrzczono nim pierwszą narodzoną córkę³⁶. Przy wyborze imienia istotne znaczenie miał kalendarz liturgiczny. Związek z nim wystąpił w połowie wszystkich chrztów (48,1%). W takich przypadkach decydowano się na imię świętego, wspomnianego w miesiącu³⁷ narodzin dziecka. Nie wybierano za to w ogóle imion patronów zawodu szewskiego, świętych Kryspina i Kryspiniana³⁸. W rodzinach szewskich rodzice wyraźnie unikali nadawania dzieciom własnych imion³⁹. Być może kierowali się oni w jakiejś mierze własnymi preferencjami lub panującą aktualnie modą. Imiona wielokrotnie stanowiły w rodzinach odtworzonych wyjątek⁴⁰.

³⁴ Dla przykładu imieniem tym chrzczono w Szczekocinach aż 23% dziewczynek. L. Frączek, *Ludność...*, s. 102.

³⁵ Nadawano je w 27 z 29 rodzin.

³⁶ Taka praktyka wystąpiła 13 razy w rodzinach, w których przychodziły na świat dziewczynki.

³⁷ W parafii włoszczowskiej korelacja pomiędzy imionami nadawanymi na chrzcie a kalendarzem liturgicznym nie była ograniczona do jednego konkretnego dnia. Często nadawano dzieciom imiona świętych, którzy byli wspomniani w liturgii nie w dniu narodzin dziecka, ale kilka dni wcześniej lub później.

³⁸ U. Janicka-Krzywda, *Patron-Atrybut-Symbol*, Poznań 1993, s. 139.

³⁹ Imię ojca nadano tylko raz, a imieniem matki ochrzczono dziewczynki w 7 przypadkach, za każdym razem wybierając imię Marianna.

⁴⁰ Nadano je na chrzcie tylko w siedmiu przypadkach.

Zgony

Rozpady rodzin były spowodowane w równym stopniu zgonami mężczyzn, co kobiet. Mężczyźni żyli we wdowieństwie średnio 12,7 roku. W grupie kobiet okres ten był 2 lata krótszy. Małżeństwa zawarte w rodzinach szewców włoszczowskich trwały średnio 27,2 roku, co stanowi okres dłuższy od zaobserwowanych wśród rzemieślników szczekocińskich (22,4 roku) oraz zielonogórskich (23,5 roku)⁴¹. Najkrócej, bo zaledwie 3 lata, żyli wspólnie Wincenty Ptak i jego żona Franciszka Pacanowska. Najdłuższy staż małżeński należał do Piotra Plebanka oraz Ewy z d. Struzik, których związek trwał aż 48,8 roku.

Śmierć męża lub żony nie przekreślała możliwości ponownego zamążpójścia, jednakże u szewców włoszczowskich śluby drugie zdarzyły się tylko dwukrotnie⁴². Niechęć do ponownego ożenku wydaje się zastanawiająca, zważywszy na fakt, że związki takie praktykowano w katolickich środowiskach małomiasteczkowych dość często⁴³. Być może należy tu podzielić zdanie D. Daszkiewicz-Ordyłowskiej, a także J. Spychały, wedle których rola żony w gospodarstwie i konieczność ponownego ożenku były kwestią pilniejszą w środowiskach wiejskich niż miejskich⁴⁴. Taką argumentację można dodatkowo wspomóc cytatem źródłowym, jakim jest kopia uchwały rady familijnej z roku 1849 ze wsi Goleniowy⁴⁵. Przytoczono w niej następującą prośbę Kazimierza Ligorowskiego, starającego się o zawarcie związku małżeńskiego z Justyną Górską: „tak zebranych członkom rady familijnej przedstawił wójt gminy żądanie Kazimierza Ligorowskiego, iż ten mając gospodarstwo rolne po ojcu odziedziczone, dla prowadzenia którego bez żony obyć się nie może”⁴⁶.

Zastosowanie analizy nominatywnej umożliwiło ustalenie różnicy, jaka istniała pomiędzy wiekiem deklarowanym (wpisywanym w metrykach pogrzebów) a wiekiem rzeczywistym zmarłych. Uzyskane wyniki są interesujące, ponieważ dowodzą dużej precyzji zapisów w księgach metrykalnych. Tym bardziej, że deklaracje wieku są bardzo często rozbieżne ze stanem faktycznym. W badanej grupie wiek odnotowywany w metrykaliach był nieznacznie wyższy od wieku faktycznego, lecz różnica była niewielka. U kobiet wynosiła 2 lata, a w przypadku

⁴¹ L. Frączek, *Ludność...*, s. 205; J. Skierska, *Ludność...*, s. 236.

⁴² Po raz drugi wyszły za mąż Apolonia Harast (z d. Orlikowska) i Wiktoria Żabińska (z d. Długosz). ADK, KMPW, sygn. 6, s. 89; sygn. 7, s. 45.

⁴³ W Szczekocinach stanowiły one ¼ wszystkich ślubów. L. Frączek, *Ludność...*, s. 64.

⁴⁴ D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Śluby...*, s. 58; J. Spychała, *Śluby...*, s. 17–18.

⁴⁵ Wieś położona 30 km na południe od Włoszczowy.

⁴⁶ APK, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Goleniowach, sygn. 109, s. 10.

mężczyzn okazała się jeszcze mniejsza i nie przekraczała nawet jednego roku⁴⁷. Szewcy włoszczowscy żyli średnio 55 lat, a ich żony 56,7 roku, co jest wynikiem bardzo zbliżonym do średnich z terenów podrzeszowskich, oscylujących w okolicach 55 lat⁴⁸. Najstarszym mężczyzną był Jacenty Kaczkowski, mający w chwili zgonu 80,5 roku⁴⁹. Wśród kobiet najdłużej żyjącą osobą okazała się Marianna Ławicka, która osiągnęła wiek 84,2 roku⁵⁰.

Tabela 7. Średni wiek zmarłych (w latach) w rodzinach zrekonstruowanych we Włoszczowie w XIX wieku

	Kobiety	Mężczyźni
Wiek deklarowany	58,4	55,9
Wiek rzeczywisty	56,4	55
Różnica pomiędzy wiekiem deklarowanym a wiekiem rzeczywistym	2	0,9

Źródło: Jak w tabeli 1.

Sezonowość zgonów w grupie włoszczowskich szewców wykazywała odmiennosc w stosunku do modelu dominującego w XIX wieku na ziemiach polskich⁵¹, ponieważ rozkładały się one w przeciągu roku w sposób równomierny⁵². Nie wystąpiła kumulacja zjawiska na przednówku (marzec, kwiecień)⁵³. Najwięcej zgonów (8 z 60 wszystkich przypadków) miało miejsce w październiku. Do umiarkowanej liczby przypadków śmierci dochodziło w miesiącach zimowych (grudzień 3, styczeń 7, luty 3), co przemawia za tym, że w środowisku szewców dość dobrze radzono sobie z niebezpieczeństwami wynikającymi z niedogodności klimatycznych.

Ustalenie przyczyn zgonów jest trudne do odtworzenia, ponieważ w badanym okresie w księgach metrykalnych pogrzebów z terenu Królestwa Polskiego

⁴⁷ W tym przypadku wiek deklaracji także był wyższy od wieku faktycznego.

⁴⁸ Zob. S. Rejman, *Ludność...*, s. 207.

⁴⁹ ADK, KMPW, sygn. 1, s. 53; APK, ASCW, sygn. 136, s. 32.

⁵⁰ ADK, KMPW, sygn. 12, s. 24v; APK, sygn. 190, s. 61v.

⁵¹ Najwięcej zgonów notowano zimą i wczesną wiosną. Zob. C. Kukło, *Demografia...*, s. 409–411.

⁵² W tym aspekcie należy wziąć pod uwagę, iż wyniki uzyskano w oparciu o badania na niewielkiej grupie liczącej 60 osób.

⁵³ Nasilenie zjawiska wczesną wiosną (marzec) zaistniało zarówno w parafiach niedalekich od Włoszczowy (Szczekociny), jak i w ośrodkach położonych znacznie dalej, np. w Zielonej Górze. Por. L. Frączek, *Ludność...*, s. 109–111; J. Skierska, *Ludność...*, s. 164–165.

nie zamieszczano takich informacji⁵⁴. Pomimo tego można z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić, że część przypadków śmierci była spowodowana przez choroby zakaźne. Prawie połowa wszystkich zgonów (45%) nastąpiła w latach wielkich epidemii: 1846–1848 (7 przypadków), 1855–1856 (8 przypadków), 1872–1873 (6 przypadków), 1891–1893 (6 przypadków). Kończąc ten wątek, trzeba poruszyć problem śmierci kobiet w połogu. Pomimo tego, iż zgony spowodowane komplikacjami okołoporodowymi, będące wynikiem niskiego poziomu medycyny i braku powszechnej higieny, były powszechne, to w rodzinach zrekonstruowanych nie miał miejsce ani jeden taki przypadek. Co więcej, matki po urodzeniu ostatniego dziecka żyły jeszcze średnio 18,8 roku.

Podsumowanie

Odtworzenie losów 30 rodzin szewskich z Włoszczowy pozwoliło na omówienie kluczowych problemów demograficznych dotyczących funkcjonowania instytucji rodziny rzemieślniczej. W zbiorowości poddanej badaniu dobór kandydatów na małżonków zawężano do osób żyjących na terenie miasta, lecz nie ograniczano go wyłącznie do nupturientów pochodzących z rodzin szewskich, ale wiązano się także z przedstawicielami innych zawodów, głównie rolnictwa i murarstwa. Śluby odbywały się najczęściej w początkowych miesiącach roku (styczeń, luty), natomiast wyraźnie preferowanym dniem tygodnia była środa. Małżeństwa zawierały ze sobą najczęściej osoby młode, mające poniżej 20 roku życia. Różnica wieku pomiędzy mężem a żoną wynosiła średnio 2,3 roku. Pod tym względem grupa poddana badaniu wpisywała się w środkowoeuropejski model rodziny epoki preindustrialnej.

Długość okresu protogenetycznego była odwrotnie proporcjonalna do wieku kobiety. Po pierwszym urodzeniu kolejne dzieci rodziły się w stosunkowo regularnych odstępach (2,5–3,5 roku), a wyczerpanie możliwości prokreacyjnych kobiet następowało po przekroczeniu przez nie 35 lat. W rodzinach kompletnych, w których oboje małżonkowie dożyli co najmniej 45 lat, przychodziło na świat średnio 7,2 dziecka. Uzyskane wyniki dowodzą, że wśród badanej zbiorowości nie stosowano kontroli urodzeń.

Rodziny zrekonstruowane miały w sumie 183 dzieci (100 dziewczynek i 83 chłopców). Praktyki związane z chrztem, a także wybór imion dla dzieci przypominały w dużej mierze zwyczaje katolickich społeczności małomiasteczkowych Królestwa Polskiego w XIX stuleciu. Większość sakramentów chrztu od-

⁵⁴ Odpowiednie rubryki, w których wpisywano dane o przyczynie zgonu, były elementem ksiąg metrykalnych z terenu Galicji.

bywało się do 3 dnia po urodzeniu. Wśród imion męskich przeważały Jan i Józef. W grupie dziewczynek były to Marianna oraz Józefa. Rodzice unikali nadawania potomkom własnych imion oraz imion wielokrotnych.

Odtworzone związki małżeńskie trwały średnio 27,2 roku. Przeciętna długość życia wynosiła 55 lat dla mężczyzn i 56,4 roku dla kobiet. Zgony rozkładały się równomiernie w ciągu roku, co przemawia za tym, że szewcy lepiej od większości społeczeństwa znosili trudy okresu przednówka oraz zimy. Nie występowały wśród nich przypadki śmierci kobiet na skutek komplikacji okołoporodowych, lecz bardzo wyraźnie zaznaczyły się wpływy różnych epidemii, odpowiedzialnych za niemal połowę wszystkich zgonów.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Główne Akt Dawnych

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Akta miasta Włoszczowy [1838–1865], sygn. 3030.

Archiwum Diecezji Kieleckiej

Księgi metrykalne parafii Włoszczowa, sygn. 1–12.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Goleniowach, sygn. 109.

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej we Włoszczowie, sygn. 10–11, 16, 18, 20–21, 25, 35, 41, 56, 64, 120, 128, 132, 136, 138, 140, 142, 146, 152, 156, 160, 162, 166, 172, 178, 180, 190, 200.

Opracowania

Brodnicka E., *Ludność parafii Wieleń nad Notecią w drugiej połowie XVIII w.*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, t. 3, 1969.

Daszkiewicz-Ordylowska D., *Śluby w parafii toszeckiej w latach 1789–1877*, „Śląskie Studia Demograficzne”, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995.

Frączek L., *Księga cechu szewskiego z Włoszczowy z lat 1819–1848*, Włoszczowa 2019.

Frączek L., *Ludność parafii szczekocińskiej w latach 1808–1914 w świetle ksiąg metrykalnych*, Kraków 2012.

Frączek L., *Śluby Żydów w Lelowie w latach 1872–1938*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne”, t. 8, 2019.

Gawrysiakowa J., *Zwyczaje chrzestne na Lubelszczyźnie w XIX wieku*, „Novum” 1980, nr 1.

Górna K., *Rodzina w parafii krapkowskiej w XVIII wieku*, w: *XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich*, t. 3, cz. 1, *Przełomy w historii*, red. K. Ruchniewicz, J. Tyszkiewicz, W. Wrzesiński, Toruń, 2001.

- Górny M., *Czas chrztu dzieci chłopskich w parafii Szaradowo w drugiej połowie XVIII wieku*, „Studia Gnesnensia”, t. 8, 1984/1985.
- Górny M., *Ruch naturalny ludności Tarnowskich Gór w latach 1801–1870*, „Studia i materiały z dziejów Śląska”, t. 13, 1983.
- Kuklo C., *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.
- Kuklo C., *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991.
- Kwapulińska P., *Śluby w parafii kochłowskiej w XIX wieku*, „Śląskie Studia Demograficzne”, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995.
- Iluk K., *Ludność parafii Witków Śląski w latach 1851–1898*, „Śląskie Studia Demograficzne”, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1998.
- Janaczek S., *Powiat włoszczowski w latach 1867–1914*, w: *Powiat włoszczowski 1999–2009 z zarysem jego wcześniejszych dziejów*, Włoszczowa 2009.
- Janicka-Krzywda U., *Patron-Atrybut-Symbol*, Poznań 1993.
- Leśniak F., *Stosunki demograficzne w Tymbarku w latach 1789–1918*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP Rzeszów. Historia 3” 1980, z. 44.
- Makowski K., *Rodzina poznańska w I połowie XIX wieku*, Poznań 1992.
- Marcinkowski S., *Miasta Kielecczyzny. Przemiany społeczno-gospodarcze 1815–1869*, Warszawa–Kraków 1980.
- Piasecki E., *Ludność parafii bejskiej (woj. kieleckie) w świetle ksiąg metrykalnych z XVIII–XX w. Studium demograficzne*, Warszawa–Wrocław 1990.
- Piasecki E., *Wiek nowożeńców urodzonych w latach 1751–1920 w parafii Bejsce, pow. Kazimierza Wielka, woj. kieleckie*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, t. 8, 1975.
- Rapacz B., *Ludność Głuchotaż w latach 1890–1910*, „Śląskie Studia Demograficzne”, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1998.
- Rejman S., *Imiona chrzestne nadawane dzieciom w wybranych miejscowościach dekanatu rzeszowskiego w okresie przedautonomicznym*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. 7, 1999.
- Rejman S., *Ludność podmiejska Rzeszowa w latach 1784–1880. Studium demograficzno-historyczne*, Rzeszów 2006.
- Skierska J., *Ludność Zielonej Góry w latach 1652–1766 w świetle ksiąg metrykalnych*, Zielona Góra 2015.
- Spychała J., *Śluby w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870*, „Śląskie Studia Demograficzne”, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 13, red. B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski, Warszawa 1893.
- Ślęzak R., *Dekanat włoszczowski (1867–1918). Wybrane zagadnienia przemian społeczno-religijnych*, Kielce 2004.
- Vielrose E., *Przyczynek do demografii wsi polskiej w XVIII wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 14, 1952.